

MELZEMETÜ'L-AHLÂK

MELZEMETÜ'L-AHLÂK
AHLÂK-İ ADUDİYYE'NİN
OSMANLI TÜRKCESİ ÇEVİRİ-ŞERHİ

Mehmed Emîn İstanbulî

Transliterasyon
Melek Yıldız Güneş
Aliye Güler

ilem
KİTAPLIĞI

YAYIN NO: 1564
İLEM Kitaplığı No: 13
İslâm Ahlâk Düşüncesi No: 09
ISBN: 978-605-320-470-1
© 1. Basım, Ağustos 2016

ilem
KİTAPLIĞI
ilem.org.tr

nobel
nobelyayin.com

ŞERHU'L- AHLÂKÎ'L-ADUDİYYE / MEHMED EMİN İSTANBULİ

Melek Yıldız Güneş, Aliye Güler

Copyright 2016, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Dizi Editörü: Ömer Türker

Kitap Editörü: Muhammed Yetim
Sayfa ve Kapak Tasarımı: Furkan Selçuk Ertargin
Baskı ve Cilt: Önka Kağıt Ürünleri İmalat San. ve Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 20419
Büyük Sanayi 1. Cad. Keskinler İş Merkezi No: 80 İskitler / ANKARA

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Yıldız Güneş, Melek., Güler, Aliye.

Şerhu'l- Ahlâkî'l-Adudîyye / Mehmed Emin İstanbulî / Melek Yıldız Güneş, Aliye Güler

1. Basım, 194 s., 165x240 mm

Kaynakça yok, dizin var.

ISBN: 978-605-320-470-1

1. Ahlâk-ı Adudîyye 2. Mehmet Emin İstanbulî 3. Amelî Felsefe

Genel Dağıtım: ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Sipariş: -siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65
e-satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
Bilgi: www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım: Alfa, Arasta, Final, Kıda, Prefix, N-T Mağazaları ve Gökkuşuğu Dağıtım

NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD ŞTİ.
Ankara Büro: Mithatpaşa Cad. No.: 74/4 Kızılay / ANKARA
Tel: 0312 418 20 10 **Faks:** 0312 418 30 20
Rasimpaşa Mah. Söğütluçayır Sok. No.: 16/21 Kat: 5
Kadıköy / İSTANBUL **Tel / Faks:** +90 (216) 449 20 01
nobel@nobelyayin.com - www.nobelyayin.com

www.nobelkitap.com

İÇİNDEKİLER

Sunuş	7
Takdim	9
Giriş	11
Melzemetü'l-Ahlâk Hakkında	12
Eserin Hazırlanması İle İlgili Bazı Hususlar	15
Mütercim-Şârihin Mukaddimesi	17
İcî'nin Mukaddimesi	19
Birinci Makâle: Nazarî Ahlâk	25
Temel Fazîletler	30
<i>Nutk Gücü ve Fazîleti</i>	31
<i>Gazab Gücü ve Fazîleti</i>	32
<i>Şehvet Gücü ve Fazîleti</i>	35
Fazîletlerin Şubeleri	39
<i>Hikmetin Şubeleri</i>	39
<i>Şecâatin Şubeleri</i>	45
<i>İffetin Şubeleri</i>	49
<i>Adâlet ve Şubeleri</i>	57
İkinci Makâle: Fazîletlerin Korunması ve Kazanılması	67
Ahlâkı Korumanın Yolları	67
<i>İyi İnsanlarla Birlikte Olmak</i>	67
<i>İlmî ve Fikrî İşlerle Meşgûl Olmak</i>	69
<i>Kusuruna Dikkat Çeken Arkadaş Seçmek</i>	71
<i>Riyâzet</i>	73

Rezîletlerin Giderilmesi	73
<i>Nazarî Güçten Hâsıl Olan Nefsânî Hastalıklar -Hayret, Cehl-i Basît,</i>	
<i>Cehl-i Mürekkeb- ve İlâcı</i>	74
<i>Def'î Güçten Hâsıl Olan Nefsânî Hastalıklar -Gazab, Cübûn, Havf- ve İlâcı</i>	78
<i>Cezbî Güçten Hâsıl Olan Nefsânî Hastalıklar -Hırs, Batâlet, Hüzün- ve İlâcı</i>	85
<i>Üç Güçten Ortaya Çıkan Arazilar</i>	87
Üçüncü Makâle: Ev İdâresi	91
Mâl	91
<i>Dahl/Gelir</i>	92
<i>Hıfz-ı Mâl</i>	93
<i>Harcama ve Masraf</i>	94
Eşler	97
<i>Koca Üzerine Düşen Vazîfeler</i>	97
<i>Zevce Üzerine Düşen Vazîfeler</i>	100
Hizmetkârlar	101
Çocuk	103
<i>Çocuğun Ebeveyn Üzerindeki Hakları</i>	103
<i>Ebeveynin Çocuk Üzerindeki Hakları</i>	106
Öğretmen	108
Dördüncü Makâle: Şehir Yönetimi	111
Yöneten	115
Yönetilen	121
Emsâl	125
<i>Dostlar</i>	126
<i>Düşmanlar</i>	129
<i>İlim Erbâbı</i>	132
Eser Hakkında	136
KAYNAKÇA	139
SÖZLÜK	141
DİZİN	185

Sunuş

Ahlâk alanı geniş bir ilimler ağını ilgilendirmektir. Bizatihi pratiğe dönük sonuçlar vermesi her an ortaya çıkan eylemlerle onu ilişkili kılarken, yapılacak eylemin bilgisi ve ona dair meselelere dönük düşünce üretimi ise teorik olan yöne işaret eder. Pek çok alanı ilgilendirmesi ve insan eylemleriyle olan irtibatı sebebiyle ahlâk disiplini, derinlemesine incelenmeyi hak etmektedir. Bugüne dair düşünce üretecek bizlerin sahih bir birikimi tesis edebilmemiz ise öncelikle İslam düşüncesi içerisindeki ahlâkı tüm yönleriyle bilmemizi gerekmektedir.

Bu amaca binaen 2013 yılından itibaren bünyesinde yer alan kurumlara strateji ve politika üreten bir kurum olan İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İlmi Etüdler Derneği (İLEM) olarak İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi'ni başlattık. 2016 yılı itibariyle dördüncü yılını tamamlayacak olan projede çok sayıda faaliyet ve yayın gerçekleştirildi. Geniş katılıma açık olan Ahlâkın Temeli ve Ahlâkî Müeyyide Üzerine Konuşmalar Dizisi'nde alana dair önemli sorunlar masaya yatırıldı. İslam ahlâk düşüncesinin temel özellikleri, ahlâkî önermelerin kaynağı ve İslam düşüncesinde ortaya çıkmış mizaç teorileri hakkında nitelikli sunumların yapıldığı yuvarlak masa toplantıları düzenledik. Bunun dışında daha özel konular üzerine çalıştaylar gerçekleştirdik. Böylece alanın daha önce üzerinde durulmayan meselelerine dair nitelikli katkılar ortaya çıktı. Konuşmalarda ve yuvarlak masa toplantılarında yapılan sunumlar projede yer alan akademisyenler tarafından makaleye dönüştürülerek kitaplarda yayımlandı. Öte yandan proje kapsamında miladi 8. yüzyıldan 19. yüzyıla gelinceye kadar ahlâk alanında yer alan yazma eserlerin tamamının kataloglamasını yaptırдық. Bu önemli çalışma ile ahlâk alanına dair tüm birikimi bir arada görme imkanına kavuştuk. Bir hafıza tazeleme olarak da görülebilecek bu çalışma ile ahlâka dair yapılacak yeni araştırmalara ciddi bir ivme kazandırmış olduk.

Elinizde bulunan Ahlâk-ı Adudiyye şerhleri de projede gerçekleştirilen önemli çalışmalardan biridir. 12. yüzyılda Adüduddîn el-İcî tarafından yazılan *Ahlâk-ı Adudiyye* üzerine kaleme alınan şerhlerden üçünü daha önce yayımlamıştık. Metin üzerine kaleme alınan dört ayrı şerhi ise Nobel İLEM Kitaplığı içerisinde yayımlıyoruz. Müteahhir dönem ahlâk düşüncesini takip etmek adına büyük bir kıymeti haiz olan *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye* geleneğini böylelikle ilgili literatürü takip etmek isteyen araştırmacıların istifadesine sunmuş olacağız. Proje neticesinde ahlâk alanında nazari bir birikimi ortaya çıkardık; şimdi sıra bunun uygulamalı ahlâk alanına taşınmasında.

Bu vesileyle proje koordinatörü Ömer Türker'i; kitapları yayıma hazırlayan Kübra Bilgin Tiryaki'yi, tahkik ve tercüme yapılarak gerçekleştirilen çalışmaya katkı sağlayan çevirmen ve editörleri tebrik ediyorum. İLKE ve İLEM olarak yürüttüğümüz bu projenin nitelikli çalışmalara vesile olmasını temenni ediyorum.

Dr. Lütfi Sunar

İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği
Yürütme Kurulu Başkanı

Takdim

13. yüzyıldan sonra İslâm dünyasındaki ilim gelenekleri önemli ölçüde belli başlı eserler etrafında kaleme alınan şerh ve haşiyelerle devam eder. Bu bağlamda İslâm düşüncesinin müteahhirûn dönemi *Hidâyetü'l-hikme*, *Hikmetü'l-ayn*, *Şerhu'l-Mevâkıf fi ilmi'l-keîâm*, *Şerhu'l-Makâsîd*, *Şerhu'l-Akâid*, *Akâid-i Adudiyye*, *Füsûsu'l-hikem*, *Miftâhu'l-gayb* gibi çeşitli ilim dallarında kaleme eserlerin tarihi olarak okunabilir. Bu türlü klasikleşmiş risale ve kitap yazarları arasında Adududdîn el-Îcî'nin bilhassa zikredilmesi gerekir. Îcî, *er-Risâletü'l-Vaz'îyye*, *Akâid-i Adudiyye*, *el-Mevâkıf*, *Şerhu Muhtasarü'l-Müntehâ* eserleriyle dilbilim, kelâm ve fıkıh usûlü alanlarında yazım geleneği oluşturmasının yanısıra ahlâk ve siyaseti teorik ve pratik yönleriyle ele aldığı *Ahlâk-ı Adudiyye* adlı risalesiyle de ahlâk ve siyaset alanında bir yazım geleneğinin oluşmasına vesile olmuş; *Ahlâk-ı Adudiyye* üzerine sonraki yüzyıllarda irili ufaklı pekçok şerh kaleme alınmıştır.

Bununla birlikte ahlâk düşüncesi, müteahhirûn dönemine ilişkin çalışmaların azlığından payını almasının yanısıra genel olarak İslâm düşüncesinin en az çalışılan alanlarından da biridir. Bunda iki şeyin büyük etkisi vardır. Birincisi ahlâkın, daha ziyade pratik bir mesele olarak kavranıp teorik kabullerin ahlâkî tercihlere yansımalarını takip etmenin güçlüğüdür. İkincisi ise ahlâk alanının İslâm düşüncesinin diğer alanlarına nispetle daha zayıf olduğuna dair genel bir kanıdır. İbn Sînâ ve Fahreddîn er-Râzî gibi İslâm'ın büyük düşünürlerinin ahlâk alanında kapsamlı eserler telif etmemiş olması, bu kanıyı destekleyici bir unsur olarak karşımızda dursa da bilhassa kelâm, felsefe ve tasavvuf arasındaki ilişkinin konu, mesele ve gaye bakımından yeniden tartışmaya açıldığı ve disiplinlerarası çalışmaların arttığı 13. yüzyıl ve sonrasında ahlâk ve siyasete dair çalışmalarda kayda değer bir artışın olduğu gözlenmektedir. Hiç kuşkusuz ahlâk

düşüncesinin 13. yüzyıl sonrasındaki sürecini takip etmek ve müteahhirün dönemi İslâm düşüncesinin hususiyetlerini belirli bir literatür çerçevesinde incelemek için bu literatürün çalışılması gerektiği açıktır.

Bu amaçla İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İlmi Etüdler Derneği (İLEM) bünyesinde “İslâm Ahlâk Düşüncesi Projesi” başlatarak *Ahlâk-ı Adudîyye* geleniği kapsamında yer alan ve şimdiye kadar tahkik ve tercümesi yapılmamış eserlerin tahkiki, tercümesi, İslâm ahlâk düşüncesi tarihi açısından değerlendirilmesi, 12. yüzyıldan sonra kaleme alınan ahlâk eserlerinin olabildiğince yetkin ve bilgilendirici bir katalogunun hazırlanması, ahlâkın teorik ve pratik sorunlarının hem genel ahlâk literatüründen hem de özel olarak *Ahlâk-ı Adudîyye* literatüründen hareketle tartışılmasını hedefledik. On sekiz aylık süre zarfında sözü edilen iş kalemlerinin tamamını gerçekleştirdik. Mehmed Emin İstanbulî'nin *Ahlâk-ı Adudîyye* üzerine yazdığı bir tercüme şerhi olan *Melzemetü'l-ahlâk*'ın transliterasyonu da bu kapsamda hazırlanan çalışmalardan biridir. Bu bağlamda bir buçuk yılı aşkın süre zarfında gerek proje kapsamına yapılan çalışmalara katkı sağlayan gerekse *Melzemetü'l-ahlâk*'ın transliterasyonunu yapan Melek Yıldız Güneş ve Aliye Güler'e teşekkür ediyor ve bu çalışmanın hem İslâm ahlâk düşüncesi hem de Osmanlı dönemi İslâm düşüncesi çalışmalarına katkı yapmasını diliyorum. Başta sevgili dostum Lütfi Sunar olmak üzere, bütün bu çalışmalarımızda bize maddî imkânlarını seferber eden ve çalışma ortamını hazırlayan İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İlmi Etüdler Derneği (İLEM) yöneticilerine teşekkür ediyorum.

Ömer Türker

Giriş

Bir *Ahlâk-ı 'Adudiyye* Tercüme-Şerhi Olarak Mehmed Emîn el-İstanbulî'nin *Melzemetü'l-Ahlâk* Adlı Eseri

Adudüddîn el-Îcî'nin telif ettiği ve *Risâletü'l-Ahlâk*, *el-Ahlâku'l-'Adudiyye* gibi adlarla bilinmekle birlikte daha ziyade *Ahlâk-ı 'Adudiyye* ismiyle meşhur olmuş esere *Melzemetü'l-ahlâk* adlı tercüme-şerhi yazan Mehmed Emîn el-İstanbulî, Sultan Abdülaziz döneminde Meclis-i Maârif azalığı yapmış bir zattır. Eserin mukaddimesinde zikredildiğine göre tam adı Mehmed Emîn el-İstanbulî İbnü's-Şeyh es-Seyyid Mehmed Es'ad el-Ayntâbî'dir.¹

1281 (1864) senesinde basılan *Melzemetü'l-ahlâk*, 14. yüzyılda Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdülgaffâr el-Îcî (v. 756/1355) tarafından yazılan *Ahlâk-ı 'Adudiyye* isimli risalenin bir tercüme-şerhidir.² Eserinin *Ahlâk-ı 'Adudiyye* olarak isimlendirilmesi, müellifinin "Adudüddîn" unvanından kaynaklanmaktadır. *Ahlâk-ı 'Adudiyye*; nazarî ahlâkın konuları, ahlâkî faziletlerin kazanılması ve korunması konuları hakkında bahisler ve ev idaresi (*siyâsetü'l-menziel*) ile siyaset (*tedbirü'l-müdüin*) bahisleri olmak üzere dört bölümden meydana gelmiş bir risale olup Osmanlı ve İran medrese çevrelerinde oldukça ilgi görmüştür.³ Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî, Taşkoprîzâde, Müneccimbaşı Ahmed Dede, İsmail Müfid el-İstanbulî ve Mehmed Emîn el-İstanbulî'ye ait şerhler başta olmak üzere eser üzerine birçok

- 1 Adudüddîn el-Îcî, *Melzemetü'l-ahlâk*, trc. Mehmed Emîn, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281, s. 2-3.
- 2 Bursalı Mehmet Tahir, *Ahlâk Kitaplarımız*, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1325, s. 37; Hüsamettin Erdem, "Ahlâk-ı Adudiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, II, 14.
- 3 Hüsamettin Erdem, *Ahlâk-ı Adudiyye*, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II, 14.

şerh yazılmıştır.⁴ *Melzemetü'l-ahlâk* da eserin ilk Türkçe tercüme-şerhi olma özelliğini taşımaktadır. *Ahlâk-ı 'Adudîyye* adlı risalenin *Melzemetü'l-ahlâk* adıyla 19. yüzyılda Türkçeye tercüme edilip üzerine şerh yazılması, risalenin etkilerinin ve risaleye duyulan ihtiyacın devam ettiğinin bir göstergesidir.⁵

Ahlâk-ı 'Adudîyye şerhleri içerisinde tek matbu şerh Mehmed Emîn el-İstanbulî'nin eseri olan *Melzemetü'l-ahlâk*'tır. Metnin her bir cümlesi sırayla Osmanlı Türkçesine tercüme-şerh edilmiştir.⁶ *Ahlâk-ı 'Adudîyye* Şârihi Mehmed Emîn el-İstanbulî hakkında Bursalı Mehmet Tahir'in *Ahlâk Kitaplarımız* adlı eserinde daha çok eseri merkeze alan bilgiler ve *Melzemetü'l-ahlâk*'ın mukaddimesinde verilen şârihin tam adı haricinde bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Melzemetü'l-Ahlâk Hakkında

Melzemetü'l-ahlâk, *Ahlâk-ı 'Adudîyye* adındaki risalenin şerhlerinden biri olarak uzun terkip ve cümlelerden müteşekkil 147 sayfa hacminde matbu bir eserdir. Eserde ayet, hadis, nazım ve Arapça özlü sözlerle sıkça karşılaşmaktadır. Şârih, eserde temel olarak şerh ettiği risalenin konuları olan nazarî ahlâk ve ahlâkın korunması meseleleri ile *siyâsetü'l-menzil* ve *tedbîrü'l-müdü'n* konularını ayrıntılı şekilde ele almıştır.

Şârihin eseri telif etme nedeni “Mukaddime” bölümünde zikredilmektedir. Mehmed Emîn el-İstanbulî öncelikle kendisinin kulların en hakiri olduğunu belirterek, insanların insanlıktan düşmeye yakın olan halini müşahede etmesi üzerine bu duruma bir çözüm arayışına girdiğini ifade eder. Daha sonra Adudüddîn el-İcî'nin ahlâk ilmi üzerine yazdığı risaleyi hatırladığını belirterek, o güne kadar Türkçeye tercüme edilmemiş olan *Ahlâk-ı 'Adudîyye*'yi tercüme etme fikrinin aklına geldiğini eseri kaleme alma nedeni olarak ortaya koyar.⁷ Ancak eseri tercüme eden ve kendisini de eserin mütercimi olarak takdim eden Mehmed Emîn el-İstanbulî, bu eseri çevirmekle iktifa etmemiş ve musannifin en kısa ifadelerini dahi izah etmek suretiyle bir şerh hazırlamıştır.

4 bkz. Müstakim Arıcı, “Adudüddîn el-İcî'nin Ahlâk Risalesi: Arapça Metni ve Tercümesi”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 15 (2009) 148-152. Ayrıca bk. Kübra Bilgin, Şerhu Ahlâkı 'Adudîyye (Metin ve Değerlendirme), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013, s. 13-18.

5 Müstakim Arıcı, “Adudüddîn el-İcî'nin Ahlâk Risalesi: Arapça Metni ve Tercümesi”, s. 151-152.

6 Kübra Bilgin, Şerhu Ahlâkı 'Adudîyye (Metin ve Değerlendirme), s. 16.

7 İcî, a.g.e., s. 2-3.

Şârih ilm-i ahlâkı; övülen ve kınanan ahlâkı bilip övülen ahlâkı kazanmayı ve yerilen ahlâktan uzaklaşmayı ele alan ilim olarak tanımlar. Ahlâkın konusunu, kınanmış ahlâkın övülen ahlâk ile değiştirilmesi yönüyle insan ahlâkı olarak belirtir. Ahlâk ilminin gayesi ve faydası ise şerefli bir saadete vesile olacak şeyleri öğrenmek suretiyle nâlık nefsi kemâle ulaştırmaktır. Çünkü kemâle ulaşmak iki cihan saadetinin anahtarı olduğundan, insanın kendisini kemâle ulaştırarak vesileler ve yollar olan insanî kuvveleri bilip tanınması bir mecburiyettir.

Eserde insan nefsinin öfke gücü (*kuvve-i gazabiyye*), şehvet gücü (*kuvve-i şehviyye*), idrak gücü (*kuvve-i nutkiyye*) olmak üzere üç güçten oluştuğunu belirten klasik anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Güçlerin özel olarak ele alındığı eserde bu güçlerin itidal noktaları ile ifrat ve tefrit noktaları belirtilmiştir. Eserde belirtildiğine göre itidal noktasında bulunan erdem, fazilet olarak isimlendirilir. Aynı zamanda adalet, itidal noktasında bulunan erdem ile gerçekleşir. Şârih nutuk gücünün itidal noktasını *hikmet*, ifrat noktasını *cerbeze*, tefrit noktasını *gabâvet* olarak gösterir. Öfke gücünün itidal noktasını şecaat, ifrat noktasını *tehevvür*, tefrit noktasını *cübn* olarak ifade eder. Şârihin güçler hususunda klasik geleneğe bağlı kaldığı ve sürekliliği bozmadığı görülmektedir. Ayrıca şerh ettiği risaleye sadık kalarak bu güçleri şubelere ayırmak suretiyle ayrıntılı bir biçimde ele almış; gerekli hususlarda ayet, hadis, beyit ve özlü sözlerden faydalanmıştır. Bu sayede pek çok kavramın açıklığa kavuşturulduğu görülmektedir.

İslâm ahlâk anlayışında önemli sorunlardan biri olan ahlâkın değişip değişmeyeceği problemi Mehmed Emîn el-İstanbulî tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Şârih de risalenin müellifi gibi bu iki uç arasında ahlâkın değişebileceğini kabul eder. Risalede hem ahlâkın tecrübi bilgi ile sabit olması, hem dinin kötü huyları değiştirmek için gelmesi, hem de dinlerin ve bilginlerin ahlâkın değişebileceği konusunda ittifak etmesi sebepleriyle “ahlâkın değişebilir” olduğu görüşüne Şârih de katılır. Şârihin daha ayrıntılı olarak ele aldığı bu konuda hadis-i şeriflerden ve bazı sahabilerin yahut imamların vecizelerinden yararlandığı da görülmektedir.

Şârih, fiillerin iyi-kötü ve güzel-çirkin olma yönleriyle de bilinmesi gerektiğini söylemektedir. Fiillerin iyi-kötü ve güzel-çirkin olma yönleri, o fiillerin irade edilmesinin ön şartıdır. Şârih, eserin büyük bir bölümünde açıkladığı erdemler ve reziletlerle ilişkili olarak erdemlerin cennet ile mükâfatlandırılacağını, reziletlerin de cehennem azabına layık görüleceğini beyan eden ayetleri zikrederek uhrevî bazı müeyyidelerden bahseder.

Faziletlerin kazanılması ve korunması hususunun önemli bir yer teşkil ettiği bu eserde kişinin fazilet sahibi olması ve bunu muhafaza edebilmesi için ahlâkî

erdemlere sahip kimselerle görüşmek, ilimle iştigal etmek, ayıbını yüzüne söyleyen arkadaş edinmek ve riyazette bulunmak gibi bazı fiillerin gerekliliğinden bahsedilmiştir. Bunun yanında ahlâkî hastalıkların tedavisi ile ilgili bazı tavsiyelerde bulunulmuştur. Ahlâkî hastalığa düşen kimse bunu tedavi etmek için reziletin karşısında yer alan erdemi uygulamak suretiyle kendisini tedavi etmeli, ibadet ve taate devam etmelidir. Eserde sırasıyla idrak gücü, öfke gücü ve şehvet gücünden kaynaklanan hastalıklar ve çözüm yolları irdelenmiştir.

Nazarî ahlâk konusunu tafsilatlı bir şekilde ele aldıktan sonra, amelî ahlâktan olup ahlâkın tamamlayıcı cüzlerinden olan *siyâsetü'l-menzil* (ev idaresi) konusundan bahseden müellif; evin yönetimi konusunda mal, eş, hizmetçi ve çocuk unsurları üzerinde durmaktadır. Eşler konusunda hem erkeğin hanımına hem de hanımın kocasına karşı sorumluluklarına temas edilirken çocuk meselesinde çocuğun anne ve babasına karşı sorumluluğu konu alınmıştır. İnsanın nefsinin idaresi, evin ve ailenin idaresi bahislerinden sonra nihayet *tedbîrü'l-müdü'n* (siyaset) bahsine geçilmiştir. İlk önce devlet başkanı ve kendisinde bulunması gereken özellikler açıklandıktan sonra devlet başkanının yönetilenlere karşı sorumlulukları konusunda bilgiler verilmiştir. Daha sonra yönetilenlerin yönetime karşı sorumlulukları üzerinde durulmuş ve devlet idaresi konusunda bazı tavsiyeler verilmiştir.

Mehmed Emîn el-İstanbulî, eserinde, İmam Gazzâlî'nin *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn*'i, Abdülmü'min el-İsfahani'nin *Etbâku'z-Zehab*'i, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nuhbe'si*, Kâdî İyâz'ın *Şifa'sı*, Fahreddîn er-Râzî'nin *Tefsîr-i Kebîr*'i, Muhyiddîn İbn Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem*'i gibi eserlerden istifade eder.

Metinden alıntılanan birçok cümle açıklanırken öncelikle bu cümlelerin Arapça nahiv kurallarına göre irabı yapılmış, “hulâsa-i ma'nâ” ya da “ma'nâ-yı terkîb” denilerek mana toplu halde verilmiş ve mana verilirken de Şârih tarafından gerekli görülen yerlerde açıklamalar yapılarak metin şerh edilmiştir. Şârihin şerhinde önce mana verme, daha sonra bazı Arapça kelimelerin Türkçedeki karşılıklarını sunma, açıklamayı daha da genişletmek ve anlaşılır kılmak amacıyla konu ile ilgili ayet, hadis veya beyitleri zikretme şeklinde bir yol izlediği görülmektedir. Ayrıca İstanbulî, metin içerisinde geçen zamirlerin nereye râci olduklarını açıklamaya özen göstermiş ve bu yolla ifadelerin anlamını okuyucu için daha açık hale getirmeye gayret etmiştir.

Şârihin eserin sonlarına doğru başta benimsediği yöntemi bırakarak açıklamaları azaltması, hatta bazı bölümleri olduğu gibi aktarmayı tercih etmesi dikkat çekmektedir. Bu durum, eserin sonunda yer alan *siyâsetü'l-menzil* ve *tedbîrü'l-müdü'n* konularında fazla açıklama yapmayı gerekli görmemesi ya da nazarî ahlâkın konularına daha fazla önem vermiş olması ihtimallerini düşündürmek-

tedir. Şârihin eseri telif etme nedeni olarak zikrettiği “insanların insanlıktan düştüğüne şahit olması ve onları ahlâkî açıdan iyileştirecek” bir eserin telifini gerekli görmesi, nazari ahlâkî ilgilendiren konularda daha teferruatlı açıklamalar yapmaya özen göstermesinin de bir nedeni olabilir.

Eserin Hazırlanması İle İlgili Bazı Hususlar

1- Yarım transkripsiyon usulünü kullandığımız bu çalışmada yer alan Arapça ve Farsça kelimelerdeki elif (ا), vav (و) ve ye (ي) harfleriyle yapılan uzatmalar, tarafımızdan (^) işareti kullanılmak suretiyle gösterilmiştir. Yalnız kaf (ك) ve gayın (غ) harflerinden sonra gelen a ve u seslerindeki uzatmalar, söz konusu harflerin üzerine (`) işareti konulmak suretiyle gösterilmiştir; ‘ukül, gâ’ib gibi.

2- Eserdeki ayın (ع) harfleri (‘) ve hemzeler (’) işaretleriyle gösterilmiştir.

3- Eser içerisinde köşeli parantez “[]” ile gösterilen kısımlar, bu kısımların eserin aslında olmayıp tarafımızdan sonradan ilave edilmiş olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda eserin başlıkları bölümlendirme yapmak amacıyla tarafımızca eklenmiştir.

4- Eser içerisinde Arapça ve Farsça asılları yazılmış olan kısımların tercümeleleri dipnotlarda verilmiştir. Ayet meallerinde *Türkiye Diyanet Vakfı Kur’ân-ı Kerim Meali* esas alınmış, eserde yer alan hadislerin hangi kaynaklardan alındığı mümkün merteye tespit edilerek dipnotlarda belirtilmiştir. Ayet mealleri kalın ve hadis-i şerif tercümeleleri italik olarak verilmiştir.

5- Musannifin (Adudüddîn el-Îci) orijinal ifadeleri ve bu ifadelerin Mehmed Emîn el-İstanbulî tarafından yapılmış tercümeleleri metinde kalın punto ile verilmiştir.

6- Çalışmanın metnindeki sayfa numaraları bazen Arapça metnin ortasına gelmekte olup, Arapça metnin bölünmemesi için sayfa numaraları tarafımızdan Arapça ibarelerin sona erdiği yerlere alınmıştır. Bunun tek istisnası, eserin sonundaki bir Arapça metindir.

7- Dipnotlarda bulunan ve tarafımızdan verilen bilgiler, sonlarına (haz.) ifadesi yazılmak suretiyle gösterilmiştir.

8. Metinde sonunda “el-âyet” ibaresi bulunan ayetlerin tamamı verilmiş ve bu ibare metinden çıkarılmıştır.

9. Başlıklandırmada kitabı eline alan herkesin kitabın içeriği ile ilgili fikir edinmesini sağlama amacı gözetilerek sadeleştirilmiş ifadeler kullanılmıştır.

10. Sözlük kısmı hazırlanırken genel olarak Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'i kullanılmış; ancak Şemseddin Sami'nin Kâmûs-ı Türki'sinden de istifade edilmiştir. Osmanlıca sözlüklerde bulunmayan kelimeler için Serdar Mutçalı'nın Arapça-Türkçe Sözlük'ü başta olmak üzere muhtelif Arapça sözlüklere müracaat edilmiştir.

Yukarıdaki ifadelerin haricinde belirtilmesi gereken hususlar, tarafımızdan metnin dipnot kısmında verilmiştir.

Bu çalışma, İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İlmi Etüdler Derneği (İLEM) bünyesinde tahkik ve tercüme, kataloglama çalışması, telif, atölye çalışmaları, yuvarlak masa toplantıları, konferanslar ve ahlâk felsefesi okumaları çalışmalarının gerçekleştiği 2013 yılında başlayan İslâm Ahlâk Projesi kapsamında ortaya çıkmıştır. Bu anlamda büyük bir projeye dâhil olan bu çalışmaya ev sahipliği yapan İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İlmi Etüdler Derneği (İLEM) yöneticilerine teşekkürü borç biliriz.

İslâm Ahlâk Projesi'nin koordinatörü olan ve gerek proje, gerekse bu kapsamdaki çalışmalar dolayısıyla kendisinden istifade edebilme fırsatını bulduğumuz hocamız Doç. Dr. Ömer Türker'e hazırladığımız çalışma konusundaki çok değerli yardım, yönlendirme, takip ve tavsiyeleri için şükranlarımızı sunarız. Çalışmanın kontrollerini üstlenerek sağlıklı bir biçimde ilerlemesini sağlayan ve metindeki Arapça ve Farsça ibarelerin tercümesini yapan Muhammed Yetim'e minnettarız. Projenin asistanlığını deruhte eden Kübra Bilgin Tiryaki'ye çalışmamızın her aşamasındaki takip ve desteğinden dolayı, Yrd. Doç. Dr. Müstakim Arıcı hocamıza da eser hakkında bize yol gösteren değerli makalesi ve yönlendirmeleri için teşekkür ederiz. Ayrıca ahlâk projesinin önemli çalışmalarından biri olarak gördüğümüz ahlâk okumaları kapsamında bizimle değerli bilgilerini paylaşan, her konuda fikirlerimize önem vererek bizleri teşvik eden ve desteklerini esirgemeyen hocamız Yrd. Doç. Dr. Hümeýra Özturan'a teşekkür ederiz. Son olarak kitabın yayıma hazırlanması sürecinde emeği geçen herkese teşekkür ediyor ve bu çalışmanın, İslâm ahlâk düşüncesi çalışmalarına mütevazı bir katkı olmasını temenni ediyoruz.

Gayret bizden, tevfiğ Allah'tandır.

Melek Yıldız Güneş, Aliye Güler
Bağlarbaşı, Üsküdar

[MÜTERCİM-ŞÂRİHİN MUKADDİMESİ]

[2] BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM

Envâ-ı mahâmid-i mahlûkât ve asnâf-ı sipâs-i mevcûdât ol feyz-i akdes ü akademiyle a'yânı ta'yîn ve 'ilm-i ezelisinde takdîr ü tebyîn buyuran Zât-ı Ecell-i A'lâ Hazretlerinin bârgâh-ı kibriyâ ve sürâdikât-ı mecd-i 'ulyâsına müstahakk u ahrâdır ki, nev'-i insânı kuvve-i nutkiyye ile beyne'l-mahlûkât mümtâz ve ahlâk-ı hasene ile muttasıf olan efrâd-ı beşeri teşrîf ü i'zâz buyurdu. Ve revâiyih-i 'anber-bûy-ı ezhâr-ı salât u selâm mahsûd-ı behişt-i dârü's-selâm olan hadîka-i ravza-i Seyyidü'l-Enâm'a ihdâ kılınır ki, mâye-i üss-i esâs-ı itmâm-ı mekârim-i ahlâk ve cevher-i yektâ-yı kân-mâ-kân ve mâ-yekûn itlâktır. Ve fevâiyih-i dürûd-i miskiyyü'l-hitâm âl u ashâbına takdîm kılınır ki, elviye-i velâyet ve a'lâm-ı hidâyeti nasb-ı merkez-i âfâk ve şu'le-feşân-ı sârim-i hüsn-i ittibâ'la leyâlî-i zalâm-ı şûriş-ittisâmı tenvîr ü işrâk eylediler.

EMMÂ BA'D

Ahkaru'l-'ibâd [3] Mehmed Emîn el-İstanbulî ibnü's-Şeyh es-Seyyid Mehmed Es'ad el-'Ayntâbî yevmen mine'l-eyyâm âzmâyiş-i butûn-ı ahvâl ve ihtibâr-ı serâ'ir-i ef'âli mülâhazasıyla vicdânına mürâca'at hîninde derece-i insâniyyetten sukûta karîb ahvâlini müşâhede eyleyüb taklîl-i kusûr ve teskîn-i 'acz ü fütûra müdâvâta çâre-cû iken 'âlim ü 'âmil ve fâzıl u kâmil, mülâhhisü fevâ'id-i'l-me'ânî ve'l-beyân, mübrizü cevâhiri'l-keâm fî-mevâkif-i'l-ezhân, Mevlânâ 'Adudu'l-mille ve'd-dîn 'Abdurrahmân bin Ahmed el-Îcî el-müteveffâ sene sitte ve hamsîn ve seb'ami'e¹ -ravvahallâhu rûhahu ve e'zame fütûhahu²-nun mesâ'il-i 'ilm-i ah-

1 "Yedi yüz elli altı senesinde vefat eden"

2 "Allah onun ruhunu rahatlınsın ve rızkını genişletsin."

lâkta rişte-bend-i ferâ'id-i tahkîk ve sekr-vend-i fevâ'id-i tedkîk eylediği kitâb-ı devâ-me'âb ve nüvişte-i 'ayn-ı savâbları resîde-i dest-i iftihâr ve mütâla'ası çehrenümâ-yı mir'ât-ı efkâr olub ara sıra sarf-ı nakdîne-i basîret ve bezl-i mâ-melek-i fikr ü revîyyet iderek kesb-i sıhhat-i sû'i mizâc ve ta'biye olunan le'âlî-i eczâ-yı nezâket-îmtizâcıyla ahlâk-ı redîyyeye 'ilâc ve def'î vesâvis-i mûcibü'l-ihlîlâca bir sebep-i kavî ve vesîle-i gayr-i hafî olduğu derk ü ikân ve cezm ü iz'ân olunmuş; ancak semere-i mütâla'ayı izâ'adan sıyânete ve efkâr-ı masrûfeyi âfet-i nisyanandan vikâye ve ezhâr-ı ravza-i istîdâd ve nev-bâve-i hadîka-i filzetü'l-ekbâd olan etfâl-i i'tidâl-nihâda dahî bir yâdigâr-ı hayr-âsâr ve dest-âvîz-i âsâr-ı ebrâr olmak ümniyye-i hayriyyesiyle ve bu zamâna kadar 'arâyis-i terâkîb-i le'âlî-nümûd ve şevâhid-i elfâz-ı cevâhir-i nâdiretü'l-vücûdu hacle-gâh-ı istiğnâda hulle-pûş-i 'Arabî ve mertebe-i fesâhatte gıpta-fermâ-yı bülegâ-yı bedevî olduğu [4] hâlde ol şâhid-i dil-cûnun dûş-i belâgat-pûşuna kisve-i latife-i Türkiyye ve libâs-ı mûcib-i tefattun-ı 'umûmiyye iksâ olunmamış olmağla ma'a'l-'aczi ve'l-kusûr terâkîb-i 'Arabîyyesi elfâz-ı Türkiyye-i 'azbetü'l-beyân ve ta'birât-ı mutavassıta-i câriyetü'l-lisân ile şerh u nakli lâyh-i zihn-i fâtir ve müdrike-i bî-vâyeme mütebâdir ve mütevâtir olub ve bu kasd-ı dil-pezir ve bu dâ'îye-i mûcibetü't-tedbir; mâlik-i zimâmü'l-hidâyeti ve'l-irşâd, nâsıb-ı kavâ'idü'l-'adâleti 'ale'l-'ibâd, menba'ı nevâbî'ü'l-hikem ve menhel-i nevâhilü'l-fezâ'ili ve'l-kerem, mecma'ı levâyh-i mefâhir-i şehryârî, merkez-i âsâr-ı meyâmin-i cihân-dârî, mazhar-ı te'yidât-ı Rabbânî, âyet-i tevfiât-ı Subhânî, kehfü'l-emân, vâris-i mülk-i Süleymân, iftihâr-ı selâtin-i âli 'Osmân, es-Sultân ibnü's-Sultân es-Sultân 'Abdül'azîz Hân ibnü's-Sultân el-Gâzî Mahmûd Hân -lâ-zâlet râyâtu şevketihi merkûzetin 'alâ şevâhiki a'lâmî'l-ekvân ve mâ berahat zilâlu 'azametihî muhîtatın dâ'irete'l-kevnî ve'l-îmkân-³ Efendimiz Hazretlerinin zamân-ı sa'dûs-su'ûd ve evân-ı meyâmin-nümûd-ı mülûkânelerinde kuvveden fî'ile ihrâcı tasmîm-gerde-i 'abd-i kalîlü'l-bızâ'a olması bir fazilet-i fevka'l-'âde ve nî'am-ı cesîme-i gayr-i mu'tâde 'addolunarak tefe''ülen ve teberrüken şerh-i kitâb-ı mev'ûdü'l-beyân ve mecelle-i hakâyık-nişânın i'lâ-yı şân-ı ma'âlî-unvânı beyânına vaz'-ı hâme-i 'acz-iktirân kılındı. Ve billâhî't-tevfîk.

3 "Onun şevketinin sancağı, kâinatın âlemlerinin tepesine dikilmeye; azametinin gölgesi, kevn ve imlîkân dairesini çevrelemeye devam ediyor."

[ÎCÎ'NİN MUKADDİMESİ]

(BEYT)

İki per olmayacak Besmele vü Hamdele'den
Murg-ı zî-bâle ne mümkün ola maksûda vusul

mısdâkınca 'allâme-i musannif vârid olan hadîs-i Besmele vü Hamdele'ye imtisâlen ve üslûb-ı Kitâb-ı Mecîd'e ibtidâ'en:

[5] ¹ (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)

² (الحمد لله على نواله) kelâm-ı hayr-encâm ve güftâr-ı belâgat-intizâmı ile feth-i gencîne-i makâl ve irâ'e-i nümûne-i cevâhir-me'âl buyurdu. *Medlûl-i "bâ-i bis-millâh"*³ isti'ânet veyâhud musâhabet içündür. "*İsim*", 'ulüvv ma'nâsına olmak muhtârdır. "*Lafza-i Celâle*", Vâcibü'l-Vücûd Te'âlâ Şânuhu Hazretlerinin ism-i 'âlemîsi ve kavî-i muhtâr üzere gayr-i müşakkaktır. "*Rahmân*", gâyeti i'tibârîyle cins-i 'ibâddan sudûru mümteni' ve muhâl olan ni'âmı mün'im ve "*Rahîm*" kezâlik cins-i 'ibâddan bi-hasebi'z-zâhir sudûru mümkün ni'âmı mu'tî ma'nâsına olmağı Fahr-ı Râzî ihtiyâr eyledi.

Bu sûrette ma'nâ-yı terkîb: "**Kuldan sudûru muhâl ve sudûru zâhiren mümkün olan in'âmât ile mün'im-i hakikî olan Zât-ı Vâcibü'l-Vücûd Tebâreke ve Te'âlâ Hazretlerinin ism-i şerîfi ile taleb-i i'âne iderek veyâhud ism-i mübâreke mukârin olarak kitâb-ı melhûza bed' iderim.**" demek olur.

1 "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlarım."

2 "Bize bahsettiklerinden dolayı Allah'a hamdolsun."

3 "Bismelenin başındaki 'be' ile delalet edilen şey."

“*Elhamdülillâh*” terkibinde vâkî olan “*lâm-ı Lafza-i Celâle*” de vücûh-ı selâse ihtiyâr olundu. Evvelkisi ihtisâsu'l-lâ'ik, ikincisi kesr-i mîm ile milk, üçüncüsü kudret ve istilâ ma'nâsına olmaktır. Vücûh-ı mezkûre üzere ma'nâ sahîh olur.

Hâsıl-ı ma'nâ: **“Cins-i hamd veyâ efrâd-ı hamdden her ferd Vâcibü'l-Vücûda lâıyk ve muhtass ve hamd Vâcibü'l-Vücûd'un milki ve hamdin mâliki-dir; mâ-sivallâh hamde hakikaten müstahak değildir.”** Tafsîl-i ma'nâ *Tefsîr-i Kebîr*'de ve sâ'ir kütüb-i mü'ellefede musarrahtır.

“*Alâ nevâlihi*” kavlindeki “*alâ*” isti'lâ ma'nâsına harf-i cer, “*nevâl*” bâb-ı evvelden 'atâ ma'nâsına masdardır, zamîri “*Lafza-i Celâle*”ye râcî'dir ve zâhir [6] olan kavli-i mezkûr zarf-ı müstekarr olarak hamd lafzının haber-bâ'de-haberidir. İmdi, Vâcib Te'âlâ Hazretlerinin zâten hamde istihkâkı vechile vasfen dahî istihkâkı olduğuna delâlet ider.

(والصلوة على نبيه محمد وآله)⁴

“*Kelime-i vâv-ı âtıfa*” salât lafzını “*el-hamd*” cümlesi üzerine 'atfetmiştir. “*Salât*” lügatte du'â yâhud ta'zîm ma'nâsına olub mahalline izâfetle tenevvü' ider. Zirâ salât-ı Hudâ rahmet, salât-ı melâ'ike istiğfâr, salât-ı mü'minîn du'âdır. Bu sûrette ma'nâ-yı salât, envâ'-ı selâse beyninde müşterek-i ma'nevîdir. 'Umûm müşterek su'âlî vârid olmaz, *fe-fhem*.

“*Nebî*” melek vâsıtasıyla vahiy ve kalbine ilhâm-ı İlâhî buyurulan zât-ı ma'sûma denilir. Ve ba'zılar vahiy-i İlâhî buyurulan şeyleri tebliğ için mahlûkâta meb'ûs insândan 'ibâret olmasına zâhib oldular. Ma'nâ-yı evvel e'amm olmağla Zeyd ibn 'Amr ibn Nufeyl misillü nefisine meb'ûs enbiyâ-yı kirâm hazerâtına şâmil olur, *kemâ-buyyine fî mahallihî*.⁵ Ve medlûl-i “*nebi*” ile murâd ins ü cinne meb'ûs Peygamberimiz Sallallâhu 'Aleyhi ve Sellem Efendimiz olduğuna karîne, mâ-bâ'dinde 'atf-ı beyân tarîkiyle îrâd olunan ism-i mübârektir veyâhud “*nebi*”-nin zamîre izâfeti 'ahd-i hâricî içündür ve makâm-ı hitâbide zihin ferd-i ekmele münsâk olmağla ferd-i ekmele olan Hazret-i Hâtemü'l-Mürselin murâd olduğu âşikârdır. *İsm-i şerif bu sûrette tasrîhu bi-mâ 'ulime zımnen*⁶ kabîlinden olur.

“*Ve âlihi*”, “*nebiyyihî*” üzerine ma'tûftur. “*Âl*” kelimesinin aslı “*ehl*” olduğuna musaggarı olan “*üheyl*” dâlldir. Eşrâfa ve bir zâtın akrabâ ve 'aşîretine itlâk olunur. Ancak bu makâmda cümle sahâbe ve muhibb-i hânedân-ı nübüvvet [7] ve kâffe-i mü'minîne şümûlü murâddır.

4 “(Allah'ın) nebisi Hz. Muhammed'e ve ailesine salât olsun.”

5 “Yerinde açıklandığı gibi.”

6 “Zımnen bilinen şeyin açıkça ifade edilmesi.”